

МОНІТОРИНГ КРИМІНОГЕННИХ ДЕТЕРМІНАНТ ОСОБИСТОСТІ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ЗЛОЧИНЦЯ

БУНДЗ Ростислав Олегович - кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального права і процесу Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3651-4068>

УДК 343.6

DOI 10.32782/EP.2021.4.12

У статті, на основі аналізу наукових досліджень, визначено основні детермінанти особистості неповнолітнього злочинця; обґрунтовано їх відмінність від причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів; встановлено кореляційні зв'язки між деструктивним способом життя та рівнем підліткової злочинності.

Встановлено, що особу неповнолітнього злочинця характеризують спосіб насильства та ступінь виявленої при цьому жорстокості, які вказують на риси його характеру і темпераменту, його професійні навички й уміння, а в деяких випадках – особливості психічного стану й здоров'я.

До криміногенних детермінант особистості неповнолітнього злочинця віднесено: значну соціальну диференціацію населення; крайнє загострення соціально-економічних проблем; зниження життєвого рівня; розбалансованість і неадекватність виховних зусиль соціальних інститутів, зайнятих долею підлітків; конфлікт поколінь; сімейну дестабілізацію, втрату сучасною сім'єю функцій традиційного ефективного інституту соціалізації; соціокультурний дефіцит особистості підлітка, акцент на його фізичному самовдосконаленні на шкоду духовному; руйнування генфонду особистості, що створюють потужний психофізичний фон.

Ключові слова: насильство, злочини, неповнолітні, особистість злочинця, детермінанти, соціалізація, криміногенні детермінанти.

Постановка проблеми

Основним завданням кримінологічної науки, що має важливе теоретичне та практичне значення, виступає аналіз детермінант злочинності загалом та її окремих видів. Без вивчення причин і умови злочинності було б неможливим дослідження самого феномену «злочинності» і всього спектра девіантної поведінки особистості.

Актуальності проблема набула саме у наш час, коли спостерігається суттєве загострення соціально-економічної й суспільно-політичної ситуації в державі, занепад моральності та духовності й критичне зростання злочинності. Позаяк злочинність – наслідок комплексу причин і умов, то і боротися треба не лише з наслідками, а й з причинами, що породжують це явище. У цьому аспекті актуальності набуває питання формування особистості злочинця, що є процесом набуття чи акцентуації певних рис, якостей та властивостей, які у конкретній життєвій ситуації призводять до вибору суб'єктом протиправної поведінки.

Мета статті

Дослідження сутності криміногенних детермінант, аналіз загальних та специфічних причин насильницької злочинності, моніторинг першопричин та наслідків девіантної поведінки особистості.

Ступінь дослідженості теми

Вивчення та наукове дослідження злочинності неповнолітніх загалом й окремих її видів провадиться перманентно у численних працях українських та іноземних науковців, зокрема: Ю. М. Антоняна, О. М. Бандурки, Є. М. Блажівського, Б. М. Головкина, І. М. Даньшина, А. І. Долгової, О. С. Стеблінської, Н. С. Юзікової, Н. Д. Туза та ін. Проте, сучасні виклики змінюють модель поведінки злочинця, що потребує постійно моніторингу та вивчення його криміногенних детермінант.

Виклад основного матеріалу

Злочинність – це історично мінливий соціальний та правовий феномен, який формується з діянь, скоєних людьми в суспільстві та проти інтересів усього суспільства або основної його частини.

У сучасному науковому поданні злочинність – це складне соціальне явище з ознаками системності, що є наслідком взаємодії безлічі негативних за своєю спрямованістю чинників розвитку суспільства і особистості. Вона має якісні й кількісні характеристики, що розкривають її структуру, стан і динаміку.

Криміногенна ситуація в державі формується під впливом деградації моральних цінностей, посилення соціальної конфліктності опосередком суттєвої поляризації суспільства, зубожіння значної частини населення, трансформації соціальної характеристики осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення.

Криміногенна ситуація – це комплекс зовнішніх обставин, у яких опинилась особа і які впливають на її свідомість, почуття, волю, з урахуванням яких вона приймає рішення вчинити правопорушення [1, с. 116].

У доктрині злочинності існує декілька наукових підходів щодо причин злочинності. Зокрема, причини й умови злочинності об'єднує родове поняття «криміногенні детермінанти».

Питання криміногенної детермінації були і залишаються одними з найбільш складних у кримінології, проте надзвичайно потрібними. Оскільки лише в

тому випадку, коли відомі причини, фактори, умови виникнення злочинності, можливе вжиття заходів щодо усунення детермінант, які її стимулюють. Причини вчинення окремого злочину полягають у взаємодії зовнішнього і внутрішнього [2, с. 47].

В.М. Кудрявцев зазначає, що причиною конкретних злочинів є різні життєві ситуації, які у взаємодії з позицією особи спричиняють злочинні дії [3, с. 86].

З-поміж детермінант злочинів В. М. Кудрявцев виокремлює суб'єктивні й об'єктивні причини та умови. Суб'єктивні причини злочинів, у його розумінні, – це певні елементи соціальної психології, що суперечать ідеології суспільства і мають вияв у спотворених потребах, інтересах, цілях, мотивах, моральних цінностях і правосвідомості осіб, які вчиняють правопорушення. Об'єктивні причини злочинів – це певні суперечності у суспільному житті, в економічних і соціальних відносинах людей. Суб'єктивні умови злочинів – це демографічні й соціально-психологічні особливості населення (риса характеру, вік, стать тощо). Об'єктивні умови злочинів – це недоліки організаційного і технічного характеру, що підтримують, а інколи й живлять дію суб'єктивних і об'єктивних причин злочинів [3]. Відтак, дослідження суб'єктивних причин кримінальних правопорушень, тобто тих, що безпосередньо пов'язані з особою злочинця, є невід'ємною частиною дослідження причин злочинності.

З огляду на ці міркування, В. М. Кудрявцев резюмував, що причини й умови за певних обставин можуть «мінятися місцями». Тому встановити, чим буде конкретне явище – причиною чи умовою якоїсь події, можна залежно від сукупності обставин конкретного кримінального правопорушення. Використовуючи зазначений критерій, необхідно мати на увазі те, що він є вагомим у тих випадків, коли причина належить до активних явищ і здійснює перенесення матерії, енергії, інформації або порушує таке перенесення. Коли йдеться про зв'язок сталих, пасивних явищ, то різниця між причинами й умова-

ми втрачається і стає важко виокремити «специфічну причину», яка б відрізнялась від сукупності необхідних умов. Тому більшість науковців схиляється до того, щоб комплекс причин та умов, спільна дія яких викликає наслідок (кримінальне правопорушення), називати детермінантами.

Підлітковий вік вирізняється підвищеною чутливістю до зовнішніх та внутрішніх чинників, оскільки в цей час радикально змінюється соціальний статус індивіда. Змістові та процесуальні особливості соціалізації в цьому віці визначають та значною мірою посилюють делінквентність неповнолітнього. Піддатливість до впливу середовища у підлітковому віці найвища, причому кожний окремий прояв делінквентної поведінки зумовлений, як правило, складною взаємодією вікових, індивідуально-типологічних, індивідуально-психологічних та соціально-психологічних детермінант.

Особливу роль у соціалізації неповнолітнього має сім'я. Сім'я виконує декілька функцій, одна з них – виховна. Саме у сім'ї дитина навчається сприймати світ, набирається життєвого досвіду, очима батьків розрізняє добро і зло. Виховання правової культури починається також у сім'ї. Саме вона зацікавлена в активному засвоєнні підлітками необхідних норм поведінки, у формуванні стійкості до стихійних негативних впливів.

Сім'я є основним середовищем соціалізації дитини, саме в сім'ї дитина засвоює основні правила, норми та моделі спілкування. Формування передумов протиправної поведінки неповнолітніх у сімейному оточенні пов'язане: із складними життєвими обставинами їх рідних; порушенням структури сім'ї та негативним психологічним кліматом у сім'ях; викривленою педагогічною позицією батьків та неадекватним стилем сімейного виховання, низькою батьківською компетентністю загалом; нехтуванням проблемами і потребами дитини; наявністю криміногенного досвіду у батьків або інших членів сім'ї; вживання батьками алкоголю та різного виду психоактивних речовин [4, с. 13].

Сім'я легше й ефективніше здійснює індивідуальний підхід до дитини, вчасно зауважує її прорахунки, активно стимулює позитивні якості, протидіє негативним рисам характеру. Своєю чергою, сім'я, що провадить антигромадський спосіб життя (пияцтво й інше), різко вступає у протиріччя з нормами суспільства. То більше в такому протиріччі перебуває група злочинців, що спільно вчиняють злочини, наприклад, вбивства чи заподіяння різної тяжкості шкоди здоров'ю людини з особливою жорстокістю під впливом спиртних напоїв або наркотиків.

Проте не можна стверджувати, що сім'я здійснює категоричний вплив на особистість неповнолітнього. Як стверджує Н. Д. Туз, сімейну неблагонадійність слід розглядати лише як потенційний чинник у механізмі формування особистості неповнолітнього злочинця (як причину формування асоціальної спрямованості і як умову становлення на шлях злочину). Злочинний акт, як відомо, не є неминучим наслідком негативного впливу сім'ї. Асоціальна спрямованість особистості реалізується лише за збігу певних обставин, а може бути зовсім нейтралізована за допомогою позитивних впливів [5, с. 56]. Отже, за правильно налагодженої роботи відповідних органів (соціальних служб, дільничних офіцерів поліції, ювенальних інспекторів, адміністрації дошкільних та шкільних закладів, медичних установ, психологічних служб) негативний вплив мікросередовища, зокрема сім'ї, можна зменшити чи нейтралізувати, запобігши відтак формуванню негативних установок на вчинення правопорушень.

Для здійснення контролю за впливом сім'ї на формування особистості неповнолітнього, зокрема для надання допомоги у цьому, вважаємо за доцільне проводити спільні батьківські збори, семінари, конференції за участю працівників освіти, юстиції, ювенальних інспекторів поліції, психологів. Метою таких заходів є пошук шляхів надання правових знань, проведення роз'яснювальної роботи з правових питань, допомога підліткам, які становлять «групу ризику».

Розглядаючи детермінацію злочинності неповнолітніх, доцільно наголосити й на негативному впливі засобів масової інформації на неповнолітніх. Адже саме засоби масової інформації формують певні засади світогляду, моделі, стилю та поведінки молоді. Непоодинокими є випадки негативної пропаганди культу насилля, жорстокості, розбещеності, всездозволеності та безкарності.

Причинний комплекс злочинності неповнолітніх має певну своєрідність, зокрема загальні для всієї злочинності причини, і взаємодіє з ними через групу чинників, які мають вияв у дефектах соціалізації особистості неповнолітніх.

Сукупність чинників є своєрідним «фоном» суспільного розвитку, на якому відбуваються зміни злочинності. Без такого «фону» важко уявити ґрунтовне і всебічне вивчення злочинності, що обумовлено досліджуваними чинниками. Водночас, на наш погляд, можна стверджувати, що механізм впливу чинників на злочинність доволі складний, і тому про вплив будь-якого з них може йтися лише умовно, бо позитивний або негативний вплив тієї чи іншої сторони суспільного життя залежить від конкретної комбінації чинників. Вплив криміногенних факторів, а іноді і вплив наслідків їх розвитку виражається в тому, що вони об'єктивно сприяють злочинності. Складність оцінки чинників, що впливають на злочинність, а також невивченість дії їх механізму не можуть бути підставою для відмови від аналізу різних аспектів суспільного життя з позиції їх криміногенної або антикриміногенної значущості.

Найбільш криміногенні композиції, набори та комбінації чинників кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми з проявом жорстокості, опинилися у площинах перетину негативних явищ і процесів, які можна окреслити як «криміногенно-критичну масу» щодо сучасного етапу життєдіяльності суспільства. Йдеться про комплекс соціально-економічних, соціально-політичних, соціально-правових, соціокультурних чинників, що впливають на зростання наркотизації неповно-

літніх, яка, своєю чергою, перевищила критичну масу і нерозривно пов'язана зі злочинністю, зокрема, кримінальними правопорушеннями, вчиненими у стані наркотичного сп'яніння з проявом жорстокості.

Найбільш криміногенна комбінація різних видів чинників, що схиляють неповнолітніх до вчинення кримінальних правопорушень, охоплює такі деструктивні феномени способу життя окремих регіонів нашої держави:

- крайнє загострення соціально-економічних проблем, зокрема на рівні реалізації програм молодіжної політики;
- зниження життєвого рівня;
- розбалансованість і неадекватність виховних зусиль соціальних інститутів, зайнятих долею підлітків;
- конфлікт поколінь;
- сімейна дестабілізація, втрата сучасною сім'єю функцій традиційного ефективного інституту соціалізації;
- соціокультурний дефіцит особистості підлітка, акцент на його фізичному самовдосконаленні на шкоду духовному;
- наслідки руйнування генофонду особистості, що створюють потужний психофізичний фон.

Сьогодні можна говорити про цілий комплекс причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів конкретними неповнолітніми. Серед них - негативні впливи в сімейному, найближчому побутовому, навчальному та виробничому оточенні, у сфері дозвілля і спілкування; помилки у галузі шкільного виховання; відхилення в діяльності засобів масової інформації, пов'язані з пропагандою культу насильства, жорстокості, демонстрацією статевої розбещеності, аморальної поведінки, інші обставини. І саме поєднання цих факторів, а не якийсь один з них у більшості випадків детермінує злочинну поведінку підлітка. Ретельне вивчення причин злочинів, які вчиняються особами у віці від 14 до 18 років, допоможе побудувати дієву систему заходів запобігання злочинності цієї категорії осіб [6, с. 171-172].

Негативні причини, що сприяють вчиненню злочинів із особливою жорстокістю

неповнолітніми, можна об'єднати в такі групи:

- відсутність обміну інформацією та координацією діяльності між різними службами правоохоронних органів із профілактичної роботи з неповнолітніми, а також особами, готовими до скоєння будь-яких злочинів;

- низький показник розкриття злочинів, що наводить неповнолітніх на думку про всездозволеність і безкарність;

- невчасність, повільність розкриття злочинів, що також дає змогу неповнолітнім вчиняти нові, більш жорстокі злочини;

- поодинокі застосування або незастосування індивідуального підходу при виборі запобіжних заходів до неповнолітніх, які вже вчинили злочини;

- відсутність у службах підрозділів поліції обліку неповнолітніх наркоманів, схильних до скоєння тяжких та особливо тяжких злочинів, що ускладнює проведення індивідуальної профілактичної роботи з ними;

- формальний підхід практичних працівників правоохоронних органів до встановлення і вивчення причин і умов конкретних злочинів загалом (скоєних наркоманами тяжких, особливо тяжких злочинів, зокрема: розбоїв, грабежів, вбивств, кваліфікуючого хуліганства тощо) і, як наслідок, несвоєчасність вжиття заходів щодо їх усунення;

- формальний підхід співробітників поліції до проведення спеціальних заходів щодо виявлення осіб, які вживають наркотичні засоби та інші психотропні речовини, а також заходів щодо попередження злочинів, скоєних цією категорією осіб; тяжких чи особливо тяжких злочинів, скоєних неповнолітніми у стані наркотичного сп'яніння;

- недостатня професійна підготовка практичних працівників правоохоронних органів;

- скорочення штатів у правоохоронних органах, а саме у структурних підрозділах, що займаються безпосередньо роботою з профілактики наркоманії і злочинів, пов'язаних із цим явищем.

Усі наведені позиції так чи інакше є тими негативними чинниками, які надають в одних випадках опосередкований, а в інших безпосередній вплив на вчинення аналізованих злочинів, скоєних неповнолітніми з проявом жорстокості.

Висновки

Особу неповнолітнього злочинця характеризують спосіб насильства та ступінь виявленої при цьому жорстокості, які вказують на риси його характеру і темпераменту, його професійні навички й уміння, а в деяких випадках – особливості психічного стану й здоров'я.

До криміногенних детермінант особистості неповнолітнього злочинця належать: значна соціальна диференціація населення (тобто сімей, у яких ростуть і виховуються неповнолітні) за рівнем матеріального забезпечення та соціального статусу; порушення принципу розподілу і перерозподілу матеріальних благ та їх споживання залежно від інтенсивності та соціальної значущості власної праці; різниця у характері й змісті навчання залежно від матеріального становища; високий рівень розлучень та розпаду сімей; поширення пияцтва та алкоголізму, нервово-психічних розладів, хронічних захворювань окремих груп населення, зокрема батьків та осіб, відповідальних за навчання і виховання дітей; духовна розбещеність; низький рівень правової культури у суспільстві і значна деформація моральної та правової свідомості окремих верств населення; вимушена необхідність батьків працювати за кордоном окремо від сім'ї; недостатні ресурсне і кадрове забезпечення суб'єктів, які займаються вихованням неповнолітніх.

Література

1. Курило В. І., Михайлов О. Є., Яра О. С. Кримінологія : Загальна частина : курс лекцій. К. : Кондор, 2006. 192 с.
2. Томчук І. О. Криміногенні детермінанти пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди службовій особі в Україні. *International scientific journal*

«Internauka». Series: «Juridical sciences». 2019. № 1(15). С. 45–55.

3. Кудрявцев В. Н. Причины преступлений. М., 1976. 286 с.

4. Болотна А. В. Сімейне неблагополуччя як фактор злочинності неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського університету. Педагогіка Соціальна робота*. 2020. Випуск 1 (38), 46 (1). С. 13-17.

5. Туз Н. Д. Соціально-психологічні детермінанти формування особистості неповнолітнього злочинця (кримінологічний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; ЛДУВС МВС України. Львів, 2016. 232 с.

6. Васильківська І. П. До питання причини злочинів, які вчиняються неповнолітніми. *Правове регулювання економіки*. 2019. № 18. С. 165-173.

SUMMARY

The article, based on the analysis of scientific research, identifies the main determinants of the personality of a juvenile offender; their difference from the reasons and conditions that contribute to the commission of crimes was substantiated; correlations have been established between destructive lifestyles and juvenile delinquency.

It has been established that the identity of a juvenile offender is characterized by the manner of violence and the degree of cruelty shown, which indicate the features of his character and temperament, his professional skills and abilities, and in some cases - mental and health characteristics.

The criminogenic determinants of the personality of a juvenile offender include significant social differentiation of the population; extreme aggravation of socio-economic problems; lower living standards; imbalance and inadequacy of educational efforts of social institutions engaged in the fate of adolescents; generational conflict; family destabilization, loss of functions of a traditional effective institution of socialization by a modern family; socio-cultural deficit of the adolescent's personality, emphasis on his physical self-improvement to the detriment of the spiritual; destruction of the gene pool of the individual, creating a powerful psychophysical background.

Keywords: violence, crimes, juveniles, the personality of the offender, determinants, socialization, criminogenic determinants.